

İslam Felsefesi

Bayram Ali Çetinkaya (Editör), Grafiker Yayınları, Ankara 2017, 679 s.

ISBN: 978-605-9247-75-7

Ömer Bozkurt¹

İslam felsefesi alanında yapılan araştırmaların artmasıyla birlikte bu alanın tarihine yönelik el kitapları da nitelik ve nicelik açısından gelişme göstermektedir. İslam felsefesine giriş, İslam felsefesi tarihi, İslam düşüncesi ve tarihi isimleriyle ülkemizde son dönemlerde hatırı sayılır ölçüde çalışmalar yapılmaktadır. Ancak yapılan çalışmaların bir kısmının yeni araştırmaları bünyelerinde yansıtırken bazılarının hala klasik bir içerikle yetindiği müşahede edilmektedir. Burada yapmış olduğumuz kitap tanıtımı ve kritiği, Bayram Ali Çetinkaya'nın hem kendi dışındaki hem de kendi bünyesindeki çalışma süreçleri içerisinde meydana gelen yenilik ve farklılıkları açıkça yansıtan *İslam Felsefesi* adlı çalışması üzerinedir. Bu yeni çalışma, Çetinkaya'nın 2012 yılında yine Grafiker Yayınları tarafından yayımlanmış olan *İslam Felsefesi Tarihi*² adlı iki ciltten müteşekkil (1. cilt 520 sayfa, 2. cilt 584 sayfa) çalışmayla ortak bazı noktaları taşısa da içerik açısından önemli değişiklikler göstermektedir. Bu yönüyle yeni kitap eskisinden oldukça farklıdır. Bu farklılığın barizliği de doğal olarak bizi bu kitabı ele alıp tanıtmaya ve hak ettiği yerlerde kritik etmeye sevk etmiştir. Bunları yaparken zaman zaman yaptığımız mukayeselerle iki kitabı karşılaştırarak benzerlik, farklılık ve ilavelere dikkat çektik.

Önceki eser olan *İslam Felsefesi Tarihi* adlı kitap iki ciltten meydana gelmekte, birinci cildi on iki, ikinci cildi ise on sekiz olmak üzere toplam otuz bölümden ve 1104 sayfadan oluşmaktaydı. İki cilt halindeki bu eserin el kitabı olarak kullanılabilirliği ve içeriğinin uzunluğu bakımından bazı eleştirilere maruz kaldığı söylenebilir.³ Ancak elimizdeki yeni kitap olan *İslam Felsefesi* adıyla yayımlanan eser ise evvela isminden tarih kavramı çıkarılmış bir halde, yazar kadrosunda bazı değişiklikler yapılarak, 14 bölüm -bunlara ünite demek daha doğru olur- ve bu üniteler içerisinde yer alan toplam 34 başlıktan oluşmakta ve tek cilt olarak 679 sayfadan müteşekkil bir tarzda önemli farklılıklarla karşımıza çıkmaktadır. Elbet-

¹ Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Felsefesi ABD.

² Bkz. Bayram Ali Çetinkaya, *İslam Felsefesi Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

³ Bu çalışmayla ilgili ayrıntılı tanıtım, değerlendirme ve kritik için bkz. Birgül Bozkurt, "İslam Felsefesi Tarihi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (2013), ss. 295-301.

te ki bu yeni eser; ünite, sayfa ve cilt gibi niceliksel açılardan, önceki kitaba göre daha kullanışlı ve sistemli gözükmektedir.

Eski eser olan *İslam Felsefesi Tarihi*'nin birinci cildi on iki bölümden oluşmaktaydı. Bunlar, İslam Felsefesine Giriş, Dehriyyûn ve Tabiiyyûn Ekolleri, İslam Düşüncesinde Felsefi Ekoller, İlk İslam Filozofu: Kindî, Meşşâî Geleneğin Kurucu Filozofu: Fârabi, İslam Felsefesi'nin 'Altın Çağı'nın Başlangıcı: İbn Sina ve Felsefesi, Meşşâî Felsefeye Yöneltilen Eleştiriler, Onuncu Yüzyılda Felsefi Bir Topluluk Olan İhvân-ı Safâ, Ahlak ve Erdemin İnşası, Ebû Süleyman es-Sicistânî ve Çevresinde Felsefe, Ebû Hamid el-Gazali ve Tehâfüt'ü, Felsefe-Kelam İlişkisi şeklinde sıralanmaktadır. Eserin ikinci cildi ise on sekiz bölümden oluşup Fahrettin Razî ve Okulu, Tasavvuf Felsefesi ve Temsilcileri, İbn Rüşd, Endülüste Akli Düşünce, İbn Haldun'un Felsefesi ve Tasavvuf Eleştirisi, Doğu ve Aydınlanma Felsefesi-İsrâkilik-Sühreverdi, İslam Düşüncesinde Yahudi Felsefesi, İslam'da Akli Düşüncenin Kriz Dönemi -Felsefe Karşıtlığı- Şehristânî ve İbn Teymiyye, İslam Felsefesinin Özgünlüğü, İslam Felsefesinin Batı'daki Yansımaları -Arapçadan Latinceye, İslam Felsefesinin Diyalektiği, İran İrfanı Geleneği Molla Sadra (Sadruddin Şirâzî), Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe, Davud el-Kayserî'nin Aşkın Felsefesi, Klasik Çağda Bir Osmanlı Filozofu: Kemal Paşazâde, Ahmet Cevdet Paşa, Çağdaş İslam Düşüncesi bölümlerini içermektedir. Bu cildin sonuna da faydalı bir ek olarak İslam Felsefesi Tarihi Kronolojisi dahil edilmiştir.

Elimizdeki yeni eser olan *İslam Felsefesi* ise ilk planda 14 üniteye ayrılması ve her bölümün içerisinde genellikle iki veya üç alt başlığın bulunması bakımından lisans ve lisansüstü eğitim dönemleri için hazırlanmış olduğunu hemen belli etmektedir. Bu açıdan ilk eserde bu kullanım kolaylığı bulunmazken yeni eserde bu kolaylığı bulduğumuzu söyleyebiliriz. Ancak yeni kitabın, eski kitabın bölümlerinin bazılarını on dört ünitesi içerisinde ele aldığını belirtmemiz gerekir. Bu noktada yeni kitabın birinci ünitesinin ilk bölümü olan "İslam Felsefesi ve Batı", ikinci ünitesindeki "Cabir b. Hayyan –Felsefe ve Bilimin Teşekkülü" ve "Cahız'ın Düşüncesinde Doğa ve İnsan", beşinci üniteye yer alan "13. Yüzyılın Bilgin ve Kelamcı Filozofu Nasireddin Tusi" ve on dördüncü üniteye yer alan Aşkın Hikmet Okulu (el-Hikmetü'l-Mütealiye)" başlıklarının büsbütün yeni konular olarak esere eklendiği görülmektedir. Bununla birlikte özellikle Endülüs düşüncesinin bu yeni kitapta çok daha geniş ve vurgulanmış olarak işlendiği gözlerden kaçmamaktadır. Eski kitapta Endülüs'te Akli Düşünce içerisinde kısaca yer verilmiş olan İbn Meserre, Mecriti, İbn Bacce, İbn Tufeyl ve İbn Seb'in konuları, yeni eserde başlı başına alt bölümler olarak sekiz, dokuz ve onuncu üniteler içerisinde yer almıştır. Bu ilavelerin İslam felsefesi alanındaki kitaplarda pek karşılaşmadığımız konular olduğunu belirtmek isteriz. Bütün bu ilavelerle elimizdeki *İslam Felsefesi* kitabını yeni bir çalışma olarak addetmemiz mümkündür. Bununla birlikte diğer alt bölümlerde bazı ilavelerle başlıkların değiştirildiği ve bölümlerin birbirine yakın uzunlukta tutulmasına dikkat edildiği de göze çarpmaktadır. Ayrıca şahısların hayatı,

eserleri ve düşünceleri şeklinde sıralanan bir pedagojik sıralamanın eser boyunca bir yöntem olarak kabul edilmesi, eski çalışmanın eksikliğini gidermeye dönük önemli bir adım olarak görülmektedir. Bu özelliğin çok sayıdaki çalışmada göz ardı edildiği de ifade edilmesi gereken bir husustur. Yine elimizdeki yeni eserde dil ve üslubun sade ve anlaşılır olması, konuların evvel emirde bilinmesi gereken hususlar olması da dikkat çekilmesi gereken bir noktadır. Eserin bölümlerinin alanın birinci dereceden uzmanlarınca hazırlanmış olması ise eserin en güçlü yönüdür diyebiliriz. Eser bu yönleriyle eski çalışmanın, gözden geçirilmiş, değiştirilmiş, ilaveler ve çıkarmalarla önemli değişikliklere uğramış ve adeta yeni ve farklı bir eser olarak karşımıza çıkmış halidir.

Eserin sayfalarını araladığımızda bu olumlu durumlara ilaveler yapılabileceği kadar eleştirilerin de eklenebileceğini söyleyebiliriz. Kimi zaman editörün tercihine saygı gösterilecek ve tamamen tercihe bırakılacak hususlar da yok değildir. Bunları net bir biçimde görmek için eserin ayrıntılarına biraz daha girmeliyiz.

Bu yeni eserin birinci ünitesi “Hikmete Giriş” üst başlığıyla “İslam Felsefesi ve Batı” ile “İslam Felsefesine Giriş” olmak üzere iki alt bölümü içermektedir. “İslam Felsefesi ve Batı” adlı bölümün İslam felsefesini ele alan bir kitapta ilk sırada yer alması pek alışılmış bir durum değildir. Zira İslam felsefesi bilindikten sonra onun Batı’ya etkisi ele alınmalıyken, daha baştan İslam felsefesine önemli bir yer verilmiş ve onun Batı’yı etkilediği hatta Batı’yı İslam’ın özsel bir parçası olarak görmek gerektiği vurgulanmıştır. Alışkanlıkları bozan bu durum, daha baştan İslam felsefesinin yerini ve önemi kavratmak bakımından önemli görülebilir ve İslam felsefesi okurlarını heyecanlandırmak ve motive etmek bakımından olumlu etki yapabilir.

“Felsefi Ekollerin Teşekkülü” başlığını taşıyan ikinci ünite, sırasıyla “Dehriyyun ve Tabiiyyun Ekolleri”, “Cabir b. Hayyan –Felsefe ve Bilimin Teşekkülü-”, “Cahız’ın Düşüncesinde Doğa ve İnsan”, “İslam Düşüncesinde Felsefi Ekoller” şeklinde dört alt bölümü içermektedir. Bu üniteye Dehriyyun ve Tabiiyyun ekollerinin İslam düşüncesinde felsefi ekoller başlığı içerisinde ele alınmayıp başlı başına incelenmiş olması kanaatimce izaha ihtiyaç duymaktadır. Diğer yandan bu üniteye Cabir b. Hayyan ile Cahız’ın başlı başına ve ayrıntılı inceleniyor olması, eş pozisyondaki diğer kitaplardan önemli bir olumlu farklılık olarak zikredilebilir.

Sistem filozoflarının ele alınmaya başlandığı üçüncü ünite “Hikmetin Altın Çağı ve Meşşai Gelenek” adını taşımaktadır. Burada Kindi, Farabi ve İbn Sina dikkat çekici yönlerine vurgu yapan açıklayıcı ön ifadelerle ele alınmıştır. Bu filozofların hayatları, eserleri ve düşüncelerinin ayrı başlıklar altında ele alınmış olması -ki diğer şahsiyetler için de bu durum genel olarak izlenmiş bir yöntemdir- böyle bir el kitabının önemini arttırmaktadır. Maalesef çok sayıda İslam felsefesi tarihi kitabında bu husus ihmal edilmiş, böyle bir tasnif önemszenmemiştir. Bu da ilk okuyucular veya başlangıç düzeyindekiler için anlamayı zorlaştırmaktadır.

Bu yeni kitabın bu konuda azami düzeyde kaygılar taşıdığı, vurgulanmaya değer bir noktadır.

“Eleştiri ve Gizem” üst başlığını taşıyan dördüncü ünite eleştiri kısmı “Meşşai Felsefeye Yöneltilen Eleştiriler”e, gizem kısmı ise İhvan-ı Safa’ya tahsis edilmiştir. Bu bölümde eleştiri ve gizemin bir arada bulunması, içeriğe de bakıldığında bir uyumsuzluk olarak göze çarpmaktadır. Oysa İhvan-ı Safa’nın Ansiklopedistler başlığıyla birlikte İslam düşüncesindeki ekoller içerisinde dâhil edilerek incelenmesi daha yerinde olabilirdi.

Beşinci ünite “Erdem ve Felsefe” ismini taşımakta ve bünyesinde “Ahlak ve Erdemin İnşası”, “Ebu Süleyman es-Sicistani ve Çevresindeki Felsefe”, “13. Yüzyılın Bilgini ve Kelamcı Filozofu Nasireddin Tusî” başlıklarını barındırmaktadır. Bu ünite de alt bölümler arasında tam bir uyumun olduğunu söyleyemeyiz. Bu ünite Sicistani’nin yer alıyor olması ünitenin ahengini bozmaktadır. Ayrıca önemli bir İslam ahlakçısı olan İbn Miskeveyh’in bu ünite içerisinde kendisine yer bulamaması cevaplanması gereken bir sorudur.

“Felsefe ile Kelam’ın Karşılaştırılması” başlıklı altıncı ünite “Ebu Hamid el-Gazali ve Tehafüt’ü” ile “Felsefe-Kelam İlişkisi” konuları irdelenmiştir.

Beşinci ünite karşılaşılmış olduğumuz benzer içerik sorununu yaşayan bir ünite de kanaatimizce yedinci ünite. “Akıl ve Tasavvuf” üst başlığına sahip bu ünite “Fahreddin Razi ve Ekolu” ile “Tasavvuf Felsefesi” başlıkları ele alınmıştır. Ünite bir kopukluğa yol açan bu durumun düzeltilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

İbn Meserre, Mecriti ve İbn Bacce’nin yer almış olduğu “Felsefenin Endülüs’e Girişi” başlıklı sekizinci ünite, İbn Meserre ve Mecriti’yi başlı başına ele almak bakımından dikkate değer bir ünite. Bu ünitenin devamı niteliğindeki dokuzuncu ünite “Hikmet/Akıl ve Şariat/Din İlişkisi” başlığı altında İbn Tufeyl ve İbn Rüşt incelerken, onuncu ünite ise “Mutlak Vahdet ve Umran” başlığı içerisinde Abdülhakk İbn Seb’in ve İbn Haldun gibi önemli şahsiyetleri tanıtmaktadır. İbn Haldun’un iki ayrı başlık altında ele alınması eserdeki farklı bir nokta olarak gözüke de buna gerek olmadığını ve bunun eserin bir bütün olarak ele alındığında ahengi bozan bir durum olduğunu söyleyebiliriz. Ancak sekiz, dokuz ve onuncu üniteler Endülüs düşüncesini ele almak bakımından diğer İslam felsefesi çalışmalarını hatta Çetinkaya’nın önceki eserini bile aşmıştır diyebiliriz. Bu noktada İbn Meserre, Mecriti ve Abdülhakk İbn Seb’in’in ayrı başlıklar altında ve alanının uzmanlarınca ayrıntılı ve yeni birikimlerle ortaya konması, İslam felsefesinin belli şahsiyetlerle sınırlı kalmadığını göstermek bakımından önemsenmelidir. İslam felsefesini sürekli belli şahıslarla sınırlandıran muhtelif çalışmalar için bu eserdeki yenilikçi ve cesur adımın örnek olması gerektiğini düşünüyoruz.

On birinci ünite “İşraki ve İbrani Düşünce” başlığını taşımakta olup Sühreverdi’yi

ve İslam düşüncesindeki Yahudi Felsefesini incelemektedir. Yahudi felsefesinin İslam felsefesi bünyesinde ele alınması ilk bakışta yadırgansa da bu felsefenin İslam felsefesiyle içli dışlı ilişkisi düşünüldüğünde oldukça yerinde bir tespit ve karar olduğu söylenebilir. Fakat bazı ünitelerde karşılaşmış olduğumuz ünite içi uyumsuzluğu burada da görebilmekteyiz. Zira Sühreverdi düşüncesiyle Yahudi felsefesi arasında büyük oranda bir ilişki bulunmamasına rağmen iki konu bir üniteye dâhil edilebilmiştir.

On ikinci ünite de İslam’da Felsefe karşıtlığı ile İslam felsefesinin özgünlüğü konuları “Kriz ve Özgünlük” başlığı altında ele alınmıştır. Malumdur ki, İslam dünyasında sürekli biçimde bir felsefe muhalefeti günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Bu karşıtlığın temsilcilerinden iki örnek olarak Şehristani ve İbn Teymiyye’nin yaklaşımlarının bu ünite de incelenmiş olması bugüne yönelik tespitlerin sağlıklı yapılması açısından kayda değerdir. Ancak dördüncü ünite de yer alan “Meşşai Felsefeye Yöneltilen Eleştiriler” başlığının da bu konuyla yan yana olması mümkündür. Bununla birlikte bu ünite de İslam felsefesinin özgünlüğünün felsefe eleştirisiyle birlikte ele alınmış olması karşıtlık ve savunuculuk ilişkileri düşünüldüğünde oldukça faydalı bir durum olarak ifade edilebilir.

“Arapça’dan Latince’ye Felsefi İlimler” başlıklı on üçüncü ünite bir yandan İslam felsefesinin Batı’daki yansımalarını ele alırken diğer yandan İslam Felsefesinin Diyalektiği konusuna da eğilmiştir. Kanaatimizce bu durum sıklıkla karşılaşmış olduğumuz bölüm içi bir uyumsuzluktur ve bu uyumsuzluğun giderilmesi gerekir.

“İrfani Gelenek ve Aşkın Hikmet” başlığını taşıyan on dördüncü ve son ünite de “İrfan Geleneği ve Molla Sadra” ile “Aşkın Hikmet Okulu (el-Hikmetü’l-Mütealiye)” konuları sunulmuştur. Bu konular da birçok İslam felsefesi el kitabında kendisine yer bulamayan konular olup elimizdeki bu çalışmanın farklı ve olumlu yanlarındandır.

Kısacası, üniteleri tek tek ele aldığımızda -kısmen de değindiğimiz üzere- bazı ünitelerin içeriklerinde birbirleriyle ilgili olmayan bazı başlıkların yer aldığı görülmektedir. Kanaatimizce bu durumun ortaya çıkması, kronolojik sıralamaya sıkı bağlılıktan kaynaklanmaktadır. Kronolojik sıralama önemli olsa da tasniflerin içeriklere göre de yapılması bazen bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır ve böyle durumlarda bunun ihmal edilmemesi gerekmektedir.

Genel olarak bakıldığında bu eser önceki eseri aşmakta, yenilikler, ilaveler, özgünlükler ve cesur adımlar barındırmakla ayrıcalık taşımaktadır. Ancak eserin eleştirilecek yönleri de vardır. Bunlar daha ziyade eserin düzeniyle ilgilidir. Eserde ayrıca yazım hatalarına ilave olarak başlıklandırma ile ilgili bazı teknik sorunlar ve uyumsuzluklar da bulunmaktadır. Tüm bunlara rağmen eser içerik olarak güçlü olup ne anlatmak istediğini bilmektedir. İslam felsefesi alanında bir el kitabı, giriş kitabı veya başlangıç kitabı yazılacaksa bunun sistemli ve düzenli bir şekilsel düzenleme, özenli ve anlaşılır bir dil ve güçlü bir içeriğe sahip olması mut-

lak suretle gerekmektedir. Elimizdeki bu çalışmanın daha güzel ve başarılı eserlere ön ayak olacağı muhakkak olup saygıyı hak ettiği de bir gerçektir. Emegi geçen tüm yazarlar ve editör de böyle bir çalışmayı bizlere sundukları için teşekkürü hak etmektedir.

